

ARTICOLE

LIBERTATEA RELIGIOASĂ ÎN DREPTUL UNIUNII EUROPENE

DOI: 10.24193/SUBBIur.64(2019).1.3

Published Online: 2019-03-18

Cosmin Santi*

Rezumat: Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene a devenit punctul de referință ce a permis Curții Europene a Drepturilor Omului să extindă *de facto* domeniul de aplicare al Convenției Europene a Drepturilor Omului, producând astfel revirimente jurisprudențiale majore. Libertatea de gândire, de conștiință și de religie este unul dintre fundamentele unei societăți democratice. În dimensiunea sa religioasă, libertatea reprezintă unul dintre elementele vitale care consolidează identitatea credincioșilor și a concepției lor de viață. Uniunea Europeană prin tratatele, legislația adoptată și jurisprudență, precum și prin protecția instituțiilor sale subliniază importanța majoră pe care o au respectarea drepturilor fundamentale ale omului, convingerile religioase și filosofice în societatea europeană și pune accent pe valorile fundamentale ale pluralismului și toleranței. Uniunea Europeană interzice orice discriminare pe motive precum sexul, rasă, culoare, origine etnică sau socială, caracteristicile genetice, limbă, religie sau convingeri, opinii politice sau de orice altă natură, apartenența la o minoritate națională, averea, nașterea, dizabilități, vârstă sau orientarea sexuală. Dreptul la libertatea religioasă este, în primul rând, un drept care ține de conștiința individuală, ce implică, de asemenea, libertatea de a manifesta o religie, o convingere

* Cosmin SANTI doctorand al Școlii Doctorale a Academiei Române, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, e-mail: santicosmin@yahoo.com.

religioasă sau filosofică, o concepție proprie despre viață. Uniunea Europeană respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică și nu aduce atingere statutului de care beneficiază, în temeiul dreptului național, bisericile și asociațiile sau comunitățile religioase din statele membre.

Cuvinte cheie: drepturi fundamentale, libertate religioasă, convingere.

RELIGIOUS FREEDOM FROM THE PERSPECTIVE OF THE EUROPEAN UNION LAW

Abstract: The EU Charter of Fundamental Rights has become a benchmark which enabled the European Court of Human Rights to expand *de facto* the scope of the European Convention on Human Rights and to produce therefore major jurisprudential revivals. The freedom of thought, conscience and religion is one of the foundations of a democratic society. In its religious dimension, the freedom represents one of the key elements consolidating the identity of the believers and their outlook on life. By its treaties, legislation adopted and jurisprudence, as well as the protection of relating institutions, the European Union stresses on how important it is to respect the fundamental human rights, the religious and philosophical convictions in the European society and lays emphasis on the fundamental values of pluralism and tolerance. The European Union forbids all and any gender, race, colour, ethnic or social origin discrimination, as well as discrimination relating to genetic characteristics, language, religion or convictions, political opinions or opinions of any other nature, affiliation to a national minority, wealth, birth, disabilities, age or sexual orientation-related discrimination. The right to religious freedom is mainly a right pertaining to individual conscience which also involves the freedom to manifest a religion, a religious or philosophical conviction, one's own perspective on life. The European Union respects cultural, religious and linguistic diversity and does not prejudice the status from which churches and religious associations or communities in the members states benefit under national law.

Keywords: fundamental rights, religious freedom, belief.

1 Introducere

Uniunea Europeană are la bază democrația și drepturile omului. Conform Tratatului privind instituirea unei Constituții pentru Europa, Uniunea dispune de un cadru instituțional unic care are drept scop: urmărirea obiectivelor Uniunii, promovarea valorilor sale, servirea intereselor Uniunii, ale cetățenilor și ale statelor membre, asigurarea coerenței, eficacității și continuității politicilor și acțiunilor întreprinse în vederea atingerii obiectivelor sale. În definirea și punerea în aplicare a politicilor și acțiunilor comunitare Uniunea urmărește să combată orice discriminare pe motive de sex, rasă sau origine etnică, religie sau convingeri, handicap, vârstă sau orientare sexuală.

Uniunea Europeană și-a asumat paradigma normativă, prin crearea de instituții care să asigure protejarea drepturilor și a identității minorităților culturale sau religioase. Deviza Uniunii Europene „*unitate în diversitate*” este edificatoare pentru filozofia abordată de acest organism suprastatal, prin emergența unei identități comune, acceptată conștient, sincron și motivat politic de toate părțile constituente pentru asumarea identității europene.

Internaționalizarea problemei protecției drepturilor omului a determinat apariția primelor norme juridice ale dreptului internațional în materie de drepturi și libertăți ale omului. Prin Declarația Universală a Drepturilor omului adoptată de Organizația Națiunilor Unite în anul 1948, apoi prin Convenția Europeană a Drepturilor și libertăților fundamentale ale omului încheiată la Roma în 1950, prin deciziile luate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului de la Strasbourg instituită în ianuarie 1959, s-a urmărit nu numai să se asigure integritatea drepturilor și libertăților fundamentale ale

omului¹, ci și protecția lor conform principiilor și normelor stabilite de principalele instrumente internaționale. Convenția postulează că drepturile și libertățile fundamentale reprezintă temelia însăși a justiției și a păcii, iar menținerea lor se bazează pe un veritabil regim politic.

Conceptul de drept al omului s-a materializat și s-a cristalizat odată cu evoluția libertăților publice ale omului, care au implicat nu numai proclamarea acestora, ci și garantarea și protecția lor juridică, prin statul de drept și prin regimul democratic. Prin drepturile și libertățile fundamentale ale ființei umane sau persoanei se înțeleg acele drepturi și libertăți subiective aparținând cetățenilor. Drepturile și libertățile fundamentale ale omului sunt garantate de dreptul internațional, prin legi și acte normative, prin constituții, ele fiind esențiale pentru viața, libertatea și demnitatea persoanelor, și *ipso facto*, pentru libera dezvoltare a personalității umane. De aceea, drepturile omului derivă din demnitatea și valoarea inerentă a persoanei umane, care trebuie „să fie principalul beneficiar și participant activ la realizarea acestora”².

Drepturile omului sunt idealuri etice și morale ce trebuie convertite în realități umane, ceea ce face ca eficacitatea lor să devină cea mai atractivă teorie din domeniul drepturilor omului, dar și cea mai mare provocare a practicii lor. Între moralitate, etică și lege sau drepturi, realitățile sunt mai clare în legătură cu religia: multe reguli și principii de drept sunt într-adevăr împrumutate de la moralitate, ceea ce poate duce la ideea de a considera că legea nu este altceva decât moralitatea transmisă și sancționată de grupul

¹ M. Voicu, *Protecția europeană a drepturilor omului. Teorie și jurisprudență*, Editura Lumina Lex, București, 2001, p. VII-VIII.

² I. CRAIOVAN, *Introducere în filosofia dreptului*, Editura All Beck, București, 1998, p. 202.

social; relațiile fiind reciproce, se poate de asemenea considera că prin influența moralei sau a religiei, dreptul se poate baza pe principiile morale³.

2 Libertatea ca principiu filosofic și drept fundamental

Referitor la relația dintre drept și libertate, teoreticienii și filosoffii dreptului afirmă că „*aceasta nu este o relație oarecare, ci exprimă o notă definitorie a dreptului*”⁴. Într-o concepție juridică maturizată și dezvoltată, „*toate drepturile și obligațiile în materie de drept public, ca și în materie de drept privat nu se pot întemeia, decât pe ideea de libertate a oamenilor*”⁵. Unii juriști susțin că drepturile omului, în ansamblul lor, sunt întemeiate pe dreptul natural de origine divină⁶. Redactorul și publicistul francez Pierre de Charentenay sublinia faptul că este necesară o dezbatere în Uniunea Europeană și religii, pentru că „*religiile au într-adevăr o prezență în spațiul public. Ele nu depind doar de sfera privată, ci au un loc în viața publică. Ele pot să se exprime public*”⁷.

Profesorul Ioan Muraru vorbește despre libertate ca drept fundamental al societății democratice: „La început, în catalogul drepturilor umane, au apărut libertățile, ca exigențe ale omului, în opoziție cu autoritățile publice, iar aceste libertăți nu presupuneau din partea celorlalți decât o

³ F. TERRÉ, *Introduction générale au droit*, Éditeur Dalloz, Paris, 2009, pp. 10-11.

⁴ I. CRAIOVAN, *op. cit.*, p. 273.

⁵ M. DJUVARA, *Teoria generală a dreptului (enciclopedia juridică); Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, Editura All, București, 1995, p. 83.

⁶ Y. MADIOT, *Droits de l'Homme*, Éditeur Masson, Paris, 1991, p. 71.

⁷ Pierre DE CHARENTENAY, *Les Relations entre l'Union Européenne et les religions*, în „Revue du Marché commun et de l'Union Européenne”, 2003, nr. 465, p. 90.

atitudine generală de abținere. Evoluția libertăților, în contextul mai larg al evoluției politice și sociale, a avut ca rezultat cristalizarea conceptului de drept al omului, concept cu un conținut și semnificații juridice complexe. Mai ales în raport cu autoritățile statale, drepturile omului (libertățile publice) au implicat și obligații corelative de respect și apărare. În timp, aceste libertăți au trebuit să fie nu numai proclamate, ci și promovate și, mai ales, protejate și garantate. Putem deci constata că astăzi, între drept și libertate există o sinonimie din punct de vedere juridic”⁸.

În Dicționarul explicativ al limbii române termenul *libertate* este definit ca „posibilitatea de a acționa după propria voință; lipsă a oricărei constrângeri în realizarea dorințelor proprii, în desfășurarea unei acțiuni, a unei activități; posibilitate (de a se manifesta sau) de a acționa nestingherit, precum și posibilitate de acțiune conștientă a omului bazată pe cunoaștere; expresie a raportului în care se află activitatea omului față de legile obiective și necesare ale naturii și societății”⁹.

Prin libertate înțelegem deci, capacitatea de a alege și acționa fără constrângeri. Libertatea este înțeleasă de mulți ca opusul constrângerii, este considerată ca fiind o ușă deschisă voinței personale.

Libertatea este „expresia capacității înnăscute a omului ca ființă psihologică înzestrată cu rațiune și voință proprie de a alege în mod deliberat mai multe alternative posibile și constă din puterea de a acționa sau nu în

⁸ I. MURARU, S. TĂNĂSESCU, *Drept Constituțional și instituții politice*, Editura Lumina Lex, București, 2001, p. 162.

⁹ DEX, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”, ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București, 1994, p. 570.

direcția binelui fără nici o constrângere sau piedică din afară”¹⁰. Libertatea constituie una din aspirațiile majore și permanente ale tuturor oamenilor, constituind prima condiție a progresului.

În baza acestui conținut pozitiv libertatea constituie o valoare etică, un bun spiritual, semnul superiorității omului față de celelalte făpturi, o condiție esențială pentru împlinirea menirii și manifestarea ființei umane. Învățătura creștină privește capacitatea de a aprecia, de a alege, de a decide pentru o acțiune sau alta și de a acționa în mod conștient și involuntar, ea fiind un atribut esențial și caracteristic al ființei umane. Libertatea de a crede și de a practica ceea ce alegem este strâns legată de valorile fundamentale ale libertății și autonomiei. Protecția libertății religioase, definită ca dreptul cetățenilor să adere liber la o religie și să o practice, este necesară pentru ca toată lumea să fie tratată cu demnitate și respect, fără nici un fel de discriminare.

Drepturile omului, „*această religie civilă care unește toate sufragiile și inspiră toate bunele voințe*”¹¹, sunt prevăzute atât de legea naturală, de legea moral-religioasă¹², cât și de normele juridice internaționale și naționale. Între aceste drepturi ale omului, la loc de frunte se află și dreptul de a avea și manifesta o credință religioasă, în mod individual sau colectiv, prin cult religios.

Garanțiile pentru libertatea religiei și respectul pentru conștiință și credință sunt inevitabil regăsite în constituțiile societăților liberal-

¹⁰ N. RĂDULESCU, *Temeiuri pentru libertate în Noul Testament*, în „Ortodoxia”, XXVII (1985), nr. 3, p. 514.

¹¹ Al. FINKIELKRAUT, *Autour des droits de l'homme*, în „Malaise dans la civilisation. L'extrême droit”, Éditeur Campagne première, Paris, 2001, p. 65.

¹² N. DURĂ, *Drepturile și libertățile fundamentale ale omului și protecția lor juridică*, în „Ortodoxia”, LVI (2005), nr. 3-4, p. 11.

democratice și în instrumentele internaționale și regionale cu privire la drepturile omului. Articolul 18 al „Declarației Universale a Drepturilor Omului” din 1948 prevede că *„orice persoană are dreptul la libertatea gândirii, a conștiinței și a religiei; acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerile precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile sale, individual sau colectiv, atât în public cât și privat, prin învățământ, practici, cult și îndeplinirea de rituri”*¹³.

De asemenea, în articolul 18 din „Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice” se subliniază: *„1. Orice persoană are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei; acest drept implică libertatea de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau în comun, atât în public cât și în particular prin cult și îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ. 2. Nimeni nu va fi supus vreunei constrângeri putând aduce atingere libertății sale de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa. 3. Libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice ori a moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora”*¹⁴.

¹³ *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, adoptată de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite pe 16 decembrie 1948, disponibil la: <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/declaratia-universala-a-drepturilor-omului.php>, (data ultimei accesării: 15.03.2019).

¹⁴ *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice*, disponibil la: <http://www.hotararicedo.ro/files/files/PACTUL%20INTERNATIONAL%20CU%20PRIVIRE%20LA%20DREPTURILE%20CIVILE%20SI%20POLITICE.pdf>, (data ultimei accesării: 10.02.2019).

În articolul 22 din „Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene” se afirmă următoarele: „*Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică*”¹⁵, „*și nu aduce atingere statutului de care beneficiază, în temeiul dreptului național, bisericile și asociațiile sau comunitățile religioase din statele membre*” (art. 17 din TFUE)¹⁶.

În privința conținutului precis al conceptului de libertate religioasă, Uniunea Europeană se aliază legislației internaționale deja în vigoare, afirmând existența a două componente: pe de o parte, libertatea de a adera sau nu la o credință religioasă ori nereligioasă și posibilitatea de schimbare a acesteia cu o alta, iar pe de altă parte, libertatea manifestării acesteia, atât individual, cât și în cadrul comunității de credință. În plus, aplicarea acestor exigențe nu trebuie rezervată aderenților tradițiilor religioase ori filosofice sprijinite de structuri instituționale.

3 Dreptul fundamental al libertății religioase în Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene și în Convenția Europeană a Drepturilor Omului

Odată cu intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona la 1 decembrie 2009, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene a dobândit forță

¹⁵ *Carta Drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*, în „Jurnalul oficial al Uniunii Europene”, 55 (2012), C 326/02, disponibil la: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:RO:PDF>, (data ultimei accesării: 11.02.2019).

¹⁶ *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene*, în „Jurnalul oficial al Uniunii Europene”, 55 (2012), C 326/01, disponibil la: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:RO:PDF>, (data ultimei accesării: 11.02.2019).

juridică obligatorie. Carta enumeră drepturile fundamentale, precum libertatea de exprimare și protecția datelor cu caracter personal, care reflectă valorile comune ale Europei și tradițiile sale constituționale. Art. 52, alin. (3) din Cartă stipulează o reglementare specifică cu privire la relevanța Convenției în cadrul domeniului de aplicare a Cartei. *„În măsura în care Carta conține drepturi ce corespund unor drepturi garantate prin Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, înțelesul și întinderea lor sunt aceleași ca și cele prevăzute de convenția menționată”*. Aceeași prevedere mai adaugă că legislația Uniunii nu este împiedicată să prevadă o protecție mai extinsă.

Interpretarea Convenției Europene a Drepturilor Omului de către CEDO ocupă un loc foarte important în dreptul Uniunii Europene. Însă și Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene interferează și ajută la interpretarea Convenției. De aceea, între Cartă și Convenție există un raport de influență reciprocă, de intercondiționare și interacțiune, „influență care este de natură să creeze sinergii între cele două instanțe, care ameliorează protecția drepturilor fundamentale în Europa, în întregul său. Deși atât convenția, cât și ordinea juridică a UE sunt angajate să protejeze drepturile fundamentale, sistemul de protecție al fiecăreia nu funcționează chiar în același mod. În timp ce convenția funcționează ca un control extern al obligațiilor impuse părților contractante prin acel acord internațional, sistemul UE de protecție a drepturilor fundamentale este o componentă internă a ordinii de drept în interiorul UE”¹⁷.

¹⁷ K. LENAERTS, *The ECHR and the CJEU: Creating Synergies in the Field of Fundamental Rights Protection*, disponibil la: https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20180126_Lenaerts_JY_ENG.pdf, (data ultimei accesări: 21.02.2019), p. 2.

În litera și spiritul celor relatate, Curtea de Justiție a Uniunii Europene supraveghează și se asigură că toate actele elaborate de instituțiile europene respectă dreptul primar al UE, tratatele în vigoare, drepturile și libertățile fundamentale statuate în Carta sa, care constituie parte integrantă din dreptul Uniunii Europene.

Președintele Curții de Justiție a Uniunii Europene, Koen Lenaerts afirmă: „Spre deosebire de sistemul stabilit de convenție, atunci când vine vorba despre statele membre ale UE, drepturile fundamentale nu sunt autonome. Nu toate măsurile naționale pot fi examinate în lumina Cartei, ci doar acelea care intră în domeniul de aplicare al dreptului UE. În sens metaforic, cartea este *umbra* dreptului UE. Precum un obiect definește conturul umbrei sale, domeniul dreptului UE îl determină pe cel al Cartei”¹⁸. Astfel, ori de câte ori o măsură națională se află în afara normelor statuate în Cartă, atunci și măsura respectivă se află în afara sferei de aplicare a dreptului UE. Însă, drepturile și libertățile fundamentale nu rămân neprotejate, ci se raportează la constituția națională a statelor membre și la prevederile Convenției. În vederea interpretării corecte și acrivice a Cartei, ca parte integrantă a sistemului de drept din UE, CJUE comunică și relaționează cu instanțele supreme din statele membre, dar și cu CEDO. Trebuie clarificat faptul că CJUE nu are competență în domeniul de aplicare al Convenției raportată la respectarea ei și legăturile acesteia cu statele semnatare, dar poate oferi îndrumări, clarificări, interpretări, explicații juridice în domeniul drepturilor fundamentale.

În articolul 6, alin. (2) și (3) din Tratatul privind Uniunea Europeană se subliniază următoarele: „(2) *Uniunea aderă la Convenția europeană*

¹⁸ Ibidem, p. 3.

pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Competențele Uniunii, astfel cum sunt definite în tratate, nu sunt modificate de această aderare. (3) Drepturile fundamentale, astfel cum sunt garantate prin Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale și astfel cum rezultă din tradițiile constituționale comune statelor membre, constituie principii generale ale dreptului Uniunii”¹⁹.

Prin urmare, CJUE trebuie să ofere protecție dreptului afirmat de Cartă prin interpretarea acesteia, așa cum se întâmplă în cazul CEDO care oferă protecție drepturilor și libertăților statuate în Convenție. Între cele două instituții de drept se nasc raporturi firești de cooperare și conlucrare în vederea interpretării corecte a domeniului de aplicare. Această convergență reală facilitează aplicarea și interpretarea drepturilor fundamentale de instanțele naționale la nivelul UE, și se întemeiază pe „curtoazie și respect reciproc”²⁰, între CJUE și CEDO.

În „Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene” la art. 10 se precizează: „1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau în particular, prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor. 2.

¹⁹ *Tratatul privind Uniunea Europeană*, în „Jurnalul oficial al Uniunii Europene”, 55 (2012), C 326/01, disponibil la: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:RO:PDF>, (data ultimei accesări: 11.02.2019).

²⁰ K. LENAERTS, *op. cit.*, p. 10.

*Dreptul la obiecție pe motive de conștiință este recunoscut în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestui drept*²¹.

În „Convenția Europeană a Drepturilor Omului” la articolul 9 (Libertatea de gândire, de conștiință și de religie) se spune: „1. *Orice persoană are dreptul la libertate de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerile, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.* 2. *Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât cele prevăzute de lege care, într-o societate democratică, constituie măsuri necesare pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății, a moralei publice, a drepturilor și a libertăților altora*”²².

3.1 Libertatea de exprimare și de opinie

Când ne raportăm la prevederile art. 10 din Cartă coroborat cu art. 9 din Convenție, paragraful 1, se evidențiază în primul rând principiul fundamental al libertății. Fundamente ale vieții sociale, *libertatea și egalitatea* trebuie să-și găsească expresia lor juridică, conform normei juridice. Nu poate exista egalitate decât între oameni liberi, iar libertatea nu poate exista decât între oameni a căror egalitate este consfințită juridic,

²¹ *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene*, în „Jurnalul oficial al Uniunii Europene”, 55 (2012), C 326/01, disponibil la: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:FULL:RO:PDF>, (data ultimei accesări: 11.02.2019).

²² *Convenția europeană a drepturilor omului*, disponibil la: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ROM.pdf, (data ultimei accesări: 11.02.2019).

conform ordinii de drept. Libertatea este una, dar formele de manifestare ale acesteia sunt diverse, și de aceea vorbim despre libertatea de exprimare, libertatea de opinie și libertatea religioasă. Aceasta nu poate fi îngrădită de nimeni și nimic, atât timp cât exprimarea libertății mele nu contravine libertății celui alt sau ordinii de drept, normelor și actelor juridice.

Libertatea de exprimare este dreptul fundamental al omului de a spune ce gândește. Este un drept natural, ce ține de esența ființei umane, la fel ca dreptul la viață, la demnitate, fiind probabil și cel mai important drept pentru funcționarea unei societăți libere și democratice. Libertatea de exprimare este o condiție necesară pentru dezvoltarea, împlinirea și demnitatea fiecărei persoane. Libertatea de exprimare nu este importantă numai ca drept în sine, ci și prin faptul că este esențială pentru respectarea altor drepturi fundamentale (acces la informații, libertatea politică, libertatea religioasă, drepturile minorităților naționale, sexuale etc). Exercitarea acestui drept implică evident răspunderi și responsabilități. Dreptul internațional consideră libertatea de exprimare ca fiind regula, iar limitările constituie excepția și sunt permise doar pentru a proteja drepturile sau reputația altora, securitatea națională, ordinea publică, sănătatea publică și morala publică. Libertatea de exprimare și de informare sunt pilonii unei societăți democratice sănătoase și a creșterii sociale și economice, permițând circulația liberă a ideilor necesare pentru inovare și consolidarea răspunderii și a transparenței.

Libertatea de exprimare are un caracter autonom, în sensul că are o valoare nesubordonată interesului general sau determinată de stat la un anumit moment²³. Caracterul autonom este o garanție a respectării

²³ D. MICU, *Garantarea drepturilor omului*, Editura ALL, București, 2007, p. 94.

principiului pluralismului și totodată exclude ingerința arbitrară a statului în actul de creație, informare și exprimare a persoanei. Statul are față de exercitarea acestui drept mai multe categorii de obligații: obligația de a se abține de la limitarea libertății de exprimare, în toate formele sale; obligația pozitivă de a asigura exercițiul acestui drept prin garantarea existenței unor mijloace de informare diversificate.

Libertatea de exprimare reprezintă dreptul persoanelor și organizațiilor de a transmite informații fără teamă de repercusiuni sau de cenzură. Acest drept include nu numai exprimarea de idei, opinii și transmiterea de informații, ci și căutarea de informații, primirea acestora și publicitatea pentru acestea, cum ar fi, de exemplu, într-un discurs sau într-o adresare publică. Dreptul la libertatea de exprimare se extinde la orice domeniu, inclusiv comunicări scrise și orale, mass-media, protestul public, radiodifuzarea, operele artistice și publicitatea comercială.

Însă, acest drept nu este unul absolut. El implică responsabilități speciale și poate fi restricționat din mai multe motive. De exemplu, restricțiile se pot referi la filtrarea accesului la anumite site-uri de internet, îndemnul la violență sau la clasificarea materialelor artistice. Libertatea de exprimare exclude calomnia, încălcarea dreptului de a fi uitat, încălcarea drepturilor de autor, divulgarea secretelor comerciale sau secretelor de serviciu, amenințări la adresa confidențialității individuale, mesajul care încurajează ura și violența de orice natură, sperjurul și încălcarea acordului de confidențialitate.

Orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare, iar acest drept cuprinde *libertatea de opinie* și libertatea de a primi sau de a comunica informații ori idei fără amestecul autorităților publice și fără a ține seama de frontiere. Dreptul la libertatea de opinie este dreptul de a-ți păstra opinia fără vreo intervenție și nu poate fi supus niciunei excepții sau restricții.

Între libertatea de exprimare, de opinie și cea religioasă există un raport de convergență și relaționare interdependentă, fiecare determinând pe celelalte două, dând naștere libertății de gândire și de conștiință.

Dar, nu poate exista libertate fără responsabilitate, *responsabilitatea* ca fenomen social nu poate fi înțeleasă în afara sferei juridice a libertății, pentru că libertatea privește capacitatea oamenilor de a acționa fără limite, dar astfel încât, prin exercitarea drepturilor proprii să nu fie vătămate și obstrucționate drepturile altora. Nivelul și măsura responsabilității sunt apreciate în funcție de gradul de transpunere conștientă în practică a prevederilor normelor morale și sociale²⁴.

Articolul 10 din Cartă apare ca un demers și o înțelegere a statelor membre ale UE de a proteja nu numai viața privată a cetățeanului european, ci merge mai departe înțelegând prin protecție o dimensiune holistică a persoanei și păstrarea integrității acesteia prin respectarea gândirii, conștiinței și religiei pe care acesta o alege și o mărturisește²⁵. Exprimarea și exteriorizarea propriilor convingeri și gândiri, a religiei și a preceptelor acesteia în viața publică se află sub protecția art. 10 din Cartă, precum și a art. 9 din Convenție. Astfel, drepturile și libertățile exprimate în acest articol prezintă un dublu aspect: unul intern și altul extern.

²⁴ I. POPA, *Substanța morală a dreptului*, Universul Juridic, București, 2009, p. 353.

²⁵ C. EVANS, *Freedom of Religion under the European Convention on Human Right*, Oxford University Press, New York, 2001, p. 124.

4 Dreptul și libertatea propriilor convingeri

Ideile și convingerile expresie a interiorizării subiectului uman, atât timp cât nu se exteriorizează și nu se manifestă față de alte persoane, apar ca absolute și nu aduc atingere ordinii publice, rămân în sfera dreptului privat. Ele devin parte a dreptului public o dată cu exteriorizarea acestora, prin mijloace și metode de manifestare a credinței și convingerilor personale, adică devin parte a vieții sociale, a relațiilor interumane și astfel se nasc raporturi juridice între persoane, între subiecții dreptului, moment în care se impune intervenția și exercitarea puterii autorității juridice statale pentru a reglementa raporturile sociale și juridice dintre persoane, impunând respectul libertății convingerilor și ideilor religioase a persoanelor, prin elaborarea de norme și acte juridice în concordanță cu dreptul UE. Fiecare actor juridic are obligația de a nu leza, de a nu nedreptăți sau împiedica exercitarea manifestării publice a propriilor convingeri și crezuri protejate de drepturile fundamentale ale omului.

Acest articol pune în balanță două aspecte importante și anume, dreptul de a avea o convingere și dreptul persoanei de a-și manifesta această convingere. „Dreptul de a avea o convingere este un drept cu caracter general și protejează forul interior al persoanei, adică domeniul convingerilor personale și al credințelor religioase”²⁶. Acest drept este nelimitat, absolut și ontologic.

Cu privire la acest drept al propriilor convingeri, precum și la garantarea libertății unei persoane de a-și alege propriile convingeri care

²⁶ R. CHIRIȚĂ, *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentarii și explicații*, vol. II, Editura C.H. Beck, București, 2007, p. 145.

contribuie la formarea propriei identități a persoanei și la concepția ei despre viață, este important de observat practica juridică a CEDO în cazul *Otto-Preminger-Institut contra Austriei* (Cererea nr. 13470/87)²⁷. Curtea de la Strasbourg a recunoscut că exercitarea pașnică a drepturilor garantate conform art. 9 adepților convingerilor religioase, pot cel puțin justifica un stat să ia act împotriva diseminării exprimărilor, adică vizavi de obiectele de venerație, ofensatoare gratuit pentru alții și profane. Autoritățile au confiscat și au ordonat încetarea difuzării unui film care ridiculiza convingerile Bisericii romano-catolice. În interpretarea garantării libertății de exprimare de către art. 10 din Convenție, CEDO a afirmat că autoritățile naționale pot într-adevăr considera necesară întreprinderea acțiunilor pentru protejarea aderenților unor convingeri religioase contra prezentării provocatoare a obiectelor de venerație religioasă unde acestea constituie o violare malițioasă a spiritului de toleranță care de asemenea trebuie să fie o trăsătură a unei societăți democratice. Conexiunea strânsă dintre articolele 9 și 10 din Convenție este esențială: cei care aleg să exercite libertatea de a-și manifesta religia, indiferent dacă fac acest lucru ca membri a unei majorități sau minorități religioase, nu se pot aștepta în mod rezonabil să fie scutiți de critici. Ei trebuie să tolereze și să accepte negarea de către alții a convingerilor lor religioase și chiar propagarea de către alții a doctrinelor ostile credinței lor. Cu toate acestea, maniera în care convingerile și doctrinele lor religioase sunt contestate sau negate este o problemă care poate genera responsabilitatea

²⁷ A se vedea pe larg Hotărârea CEDO din 20 septembrie 1994 în cauza *Otto-Preminger-Institut c. Austria*, disponibil la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Otto-Preminger-Institut%22%5D%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-57897%22%5D%7D>, (data ultimei accesări: 15.03.2019).

autorității statului, mai exact responsabilitatea de asigurare a exercițiului pașnic a dreptului garantat de articolul 9 din Convenție²⁸ și de articolul 10 din Cartă celor care au asemenea convingeri și doctrine. Statul trebuie să organizeze și garantarea credințelor religioase ale cetățenilor săi, spre a înlesni progresul pașnic moral al întregii societăți.

De la premiza și realitatea primei prevederi a articolului 10 din CDFUE și articolul 9 din CEDO, care se ocupă de interiorizarea acestui drept, articolul 9 din Convenție continuă cu aspectul de manifestare a convingerilor, prin exteriorizarea dreptului respectiv. Din acest moment, statul ca organizator al vieții întregii societăți, poate interveni în a limita exercițiul lor. Paragraful 2 stabilește cadrul general al libertăților stabilite de primul paragraf, care apare după unii ca un drept condițional: acestea să fie prevăzute de lege, să urmărească un scop legitim și să apară ca necesare într-o societate democratică. Și în această materie, jurisprudența Curții a adăugat *condiția proporționalității* ingerinței statale, prin raportare la scopul urmărit²⁹. Paragraful 2 din articolul 10 din Cartă prevede faptul că dreptul la obiecție pe motive de conștiință este recunoscut în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestui drept. Întrucât rezidă în convingerile religioase sau filosofice ale celui care o invocă, obiecția pe motive de conștiință se bucură de aceeași protecție ca și dreptul fundamental la credința și practica religioasă.

²⁸ *Protecția dreptului la libertatea de gândire conștiință și religie în baza Convenției Europene a Drepturilor Omului; Ghidul Consiliului Europei cu privire la drepturile Omului*, Consiliul Europei, Strasbourg, 2012, p. 120.

²⁹ C. BÎRSAN, *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole. Vol. I. Drepturi și libertăți*, Editura All Beck, București. 2005, p. 697.

Prin urmare, se consacără fiecărei persoane dreptul de a avea sau a adera la o anumită religie, de a avea opinii și convingeri, în dimensiunea sa individuală, dar și dreptul de a exprima religia, opiniile și convingerile, pe plan social. Libertatea religioasă ca atare, are o componentă ce depășește domeniul privat, ea fiind și un drept colectiv ce presupune libertate de manifestare, de expresie și de cult, lucru subliniat fără echivoc de articolul 10 din Cartă.

Libertățile și drepturile din articolul 9 din Convenție trebuie corelate cu cele din articolul 10, care „protejează dreptul la opinie și libertatea de a primi sau comunica idei, fără amestecul autorităților publice. Libertatea de gândire și de conștiință nu poate fi disociată de libertatea de întrunire și de asociere, apărută de dispozițiile art. 11 din Convenție, libertate strâns legată și de cea religioasă, pentru că dreptul la asociere include și posibilitatea de a face parte din organizații de cult”³⁰. De asemenea, articolul 10 din Cartă interconționează și se completează cu articolul 11 care statuează faptul că „*orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare. Acest drept cuprinde libertatea de opinie și libertatea de a primi sau de a transmite informații sau idei fără amestecul autorităților publice și fără a ține seama de frontiere*”³¹.

4.1 Libertatea religioasă și principiul nediscriminării

Principiul nediscriminării se regăsește în articolul 21 din Cartă și art. 14 din Convenție, care continuă și explicitează drepturile și libertățile art. 10

³⁰ Ibidem, pp. 698-699.

³¹ *Carta Drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*, în „Jurnalul oficial al Uniunii Europene”, 55 (2012), C 326/02, disponibil la: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2012/326/02&from=EN>, (data ultimei accesări: 11.02.2019).

din Cartă, respectiv art. 9 din Convenție, prin faptul că se interzice discriminarea de orice natură, exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute trebuind să fie asigurată fără nici o deosebire de sex, culoare, limbă, religie sau convingeri, originea etnică sau socială, opinii politice, apartenența la o minoritate națională, avere, dizabilități, vârstă sau orientare sexuală, inclusiv orice discriminare pe motiv de cetățenie.

În această privință vedem cum a judecat și hotărât CJUE în cazul *Bouagnaoui și ADDH*, C-188/15, EU:C:2017:204 în hotărârea din 14 martie 2007, bazându-se pe dispozițiile Directivei 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă. Din elementele dosarului de care a dispus Curtea reiese faptul că doamna Bouagnaoui a întâlnit, în luna octombrie 2007, în cadrul unui târg pentru studenți, anterior angajării sale de către întreprinderea privată Micropole, un reprezentant al acesteia care a informat-o cu privire la faptul că portul vălului islamic ar putea să constituie o problemă când va intra în legătură cu clienții acestei societăți. Atunci când s-a prezentat la Micropole pentru a efectua în cadrul acesteia stagiul de terminare a studiilor, la 4 februarie 2008, doamna Bouagnaoui purta un simplu batic. Ulterior, ea a purtat la locul său de muncă un vâl islamic. La sfârșitul acestui stagiu, Micropole a angajat-o, începând cu 15 iulie 2008, pe baza unui contract de muncă pe durată nedeterminată, ca inginer proiectant. După ce a convocat-o, la 15 iunie 2009, la o întâlnire prealabilă unei eventuale concedieri, doamna Bouagnaoui a fost concediată prin scrisoarea din 22 iunie 2009, care o acuza pe angajată că a purtat vâl la întâlnirile cu diverși beneficiari ai serviciilor prestate, fiindu-i invocat principiul neutralității, imperios-necesar de aplicat în contactul cu clienții societății, ceea ce a dus la încetarea contractului de

muncă. Considerând că această concediere era *discriminatorie*, doamna Bougnaoui a introdus, la 8 septembrie 2009, o acțiune în fața *Conseil de prud'hommes de Paris* (Tribunalul Muncii din Paris, Franța). La 4 mai 2011, acesta a obligat societatea Micropole la plata unei indemnizații pentru preaviz întrucât nu a indicat în scrisoarea sa de concediere gravitatea greșelii imputate doamnei Bougnaoui și a respins acțiunea în rest, pentru motivul că restrângerea libertății doamnei Bougnaoui de a purta vălul islamic era justificată prin contactul acesteia cu clienții societății respective și proporțională cu scopul urmărit de Micropole privind menținerea imaginii sale și neafectarea convingerilor clienților săi. Doamna Bougnaoui, susținută de ADDH, a formulat apel împotriva acestei decizii la *Cour d'appel de Paris* (Curtea de Apel din Paris). Prin decizia din 18 aprilie 2013, aceasta a confirmat decizia Tribunalului Muncii din Paris. Doamna Bougnaoui și ADDH au declarat recurs la *Cour de cassation* (Curtea de Casație din Franța) împotriva deciziei din 18 aprilie 2013. Curtea s-a limitat să statueze faptul că un angajator declară public că nu va angaja salariați cu o anumită origine etnică sau rasială constituie o discriminare directă la angajare, în sensul Directivei 2000/43/CE a Consiliului din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică, însă nu s-a pronunțat cu privire la aspectul art. 4, alin. (1) din Directiva 2000/78.

Prin intermediul întrebării preliminare, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă art. 4, alin. (1) din Directiva 2000/78 trebuie interpretat în sensul că voința unui angajator de a ține seama de dorința unui client ca prestările de servicii ale angajatorului respectiv să nu mai fie efectuate de o salariată care poartă un vâl islamic constituie o cerință profesională esențială și determinantă în sensul acestei dispoziții. După

dezbatere și motivele arătate, Curtea (Marea Cameră) a declarat: Articolul 4, alineatul (1) din Directiva 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă trebuie interpretat în sensul că voința unui angajator de a ține seama de dorința unui client ca prestările de servicii să nu mai fie efectuate de o salariată care poartă un văl islamic nu poate fi considerată o cerință profesională esențială și determinantă în sensul acestei dispoziții³².

Un alt caz soluționat de CJUE prin Hotărârea din 22 ianuarie 2019, CRESCO, C-193/17, ECLI:EU:C:2019:43 (Cresco Investigation GmbH împotriva Markus Achatzi) este unul edificabil în privința principiului nediscriminării pe motive religioase, drept protejat de Cartă prin art. 14. Curtea de Justiție a Uniunii Europene a pronunțat hotărârea Cresco ca răspuns la întrebările adresate de o instanță austriacă. Curtea a fost chemată să examineze o reglementare care acordă lucrătorilor aparținând bisericilor protestante, catolice, evanghelice și metodiste o zi liberă în Vinerea Mare. În legea respectivă este prevăzut și dreptul la compensații speciale, dacă acești lucrători decid să lucreze în acea zi. Pe baza Directivei 2000/78 de interzicere a discriminării directe și indirecte, în special cu privire la religie sau convingeri, precum și principiul general al nediscriminării, consacrat la art. 21 din Carta drepturilor fundamentale, Curtea a trebuit să aprecieze legitimitatea unui astfel de tratament preferențial în lumina diferitelor derogări prevăzute de Directivă. Această acțiune a reprezentat o oportunitate

³² Hotărârea CJUE din 14 martie 2017 în Cauza *Asma Bougnaoui, Association de défense des droits de l'homme (ADDH) împotriva Micropole SA*, C-188/15, EU:C:2017:204, disponibil la: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=188853&pageIndex=0&doclang=RO>, (data ultimei accesări: 15.03.2019).

pentru Curte să se pronunțe mai întâi asupra sistemului de acțiune pozitivă bazată pe religie, precum și pe baza principiului general al nediscriminării.

Reglementările austriece statuează faptul că Vinerea Mare este zi liberă pentru lucrătorii din patru biserici membre (protestante, catolice, evanghelice și metodiste). Dacă un lucrător aparținând uneia dintre aceste biserici a hotărât să lucreze în acea zi, legea impune ca angajatorul să-i plătească o indemnizație compensatorie. În principal, lucrătorii care nu aparțin nici uneia din aceste biserici amintite, sunt considerați a fi discriminați în mod direct pe motive de religie, deoarece ei nu pot beneficia de această zi liberă și nici de indemnizație compensatorie. Directiva 2000/78 interzice în articolele 1 și 2, orice discriminare directă sau indirectă pe motive de apartenență religioasă sau convingeri, dizabilități, vârstă sau orientare sexuală în domeniul ocupării forței de muncă. Articolul 2 § 5 prevede că directiva „nu afectează măsurile prevăzute de legislația națională care, într-o societate democratică, sunt necesare pentru siguranța publică, apărarea ordinii și prevenirea criminalității, protecția sănătății și protecția drepturilor și libertăților celorlalți”. În plus, articolul 7 § 1 prevede că „pentru a asigura o egalitate deplină în viața profesională, principiul egalității de tratament nu împiedică un stat membru să mențină sau să adopte măsuri specifice pentru prevenirea sau pentru a compensa dezavantajele legate de unul dintre motivele enumerate”.

Instanța austriacă a decis să sesizeze Curtea de Justiție pentru clarificare. În primul rând, ea a vrut să știe dacă o astfel de reglementare ar trebui să fie considerată ca o măsură de acțiune pozitivă pentru a preveni sau compensa dezavantajele legate de religie a membrilor celor patru biserici, compatibile cu articolul 7 § 1, sau o măsură care intră sub incidența articolului 2 § 5. Instanța de judecată a întrebat, de asemenea, dacă nu s-ar aplica niciuna

dintre aceste derogări care ar fi consecințele caracterizării acestor reguli de discriminare direct bazate pe religie, în sensul Directivei și art. 21 din CDFUE care se fundamentează pe principiul general al nediscriminării³³.

Curtea de Justiție a UE prevede în acest dosar un răspuns clasic privind aplicarea derogărilor de la interzicerea discriminării, pe baza unui control strict al proporționalității măsurilor autorizate, iar pe de altă parte, aceasta exploatează în mod activ resursele principiului general de nediscriminare consacrat în Cartă cu consecințe în litigiile de acest gen. Curtea a hotărât că legislația națională în discuție în litigiul principal are ca efect tratarea în mod diferit, în funcție de religie, a unor situații comparabile. Aceasta instituie, prin urmare, o discriminare directă pe motive de apartenență religioasă, în sensul art. 2, alin. (2) litera (a) din Directiva 2000/78. Art. 1 și art. 2, alin. (2) din Directiva 2000/78 trebuie interpretate în sensul că o legislație națională în temeiul căreia, pe de o parte, Vinerea Mare este o zi de sărbătoare legală doar pentru lucrătorii care sunt membri ai anumitor Biserici creștine și, pe de altă parte, numai acești lucrători au dreptul, dacă sunt ținuți să lucreze în această zi de sărbătoare legală, la un spor de sărbătoare legală, constituie o discriminare directă pe motive de apartenență religioasă și măsurile prevăzute de această legislație națională nu pot fi considerate nici măsuri necesare pentru protecția drepturilor și a libertăților semenilor, în sensul art. 2, alin. (5) din Directiva menționată, nici măsuri specifice destinate a compensa dezavantajele legate de apartenența religioasă, în sensul art. 7, alin. (1) din aceeași Directivă.

³³ Aurélie DE TONNAC, *Premiers pas incertains sur le régime de l'action positive motivée par la religion des travailleurs. Commentaire de l'arrêt CJUE, Cresco Investigation GmbH, 22 janvier 2019 (C-193/17)*, în „Revue des droits de l'Homme”, Actualités Droits-Libertés, 28 février 2019.

În ceea ce privește art. 21 din Cartă, acesta a fost interpretat în sensul că, atât timp cât statul membru în cauză nu și-a modificat, pentru a restabili egalitatea de tratament, legislația care nu le acordă dreptul la o zi de sărbătoare legală în Vinerea Mare, decât lucrătorilor membri ai anumitor biserici creștine, un angajator privat supus acestei legislații are obligația de a le acorda și celorlalți lucrători ai săi dreptul la o zi de sărbătoare legală în Vinerea Mare, cu condiția ca aceștia din urmă să fi solicitat în prealabil acestui angajator să nu lucreze în ziua respectivă și, pe cale de consecință, obligația de a le recunoaște acestor lucrători dreptul la un spor de sărbătoare legală, atunci când angajatorul menționat a refuzat să admită o astfel de cerere³⁴.

Cazul persoanelor religioase care se adresează instanțelor de judecată a fost caracterizat de unii juriști ca interacțiune sau întâlnire interculturală. Benjamin Berger susține că sistemul constituțional al dreptului este un sistem cultural „compus din seturi de simboluri, categorii de gândire și practici particulare care dau o anumită semnificație experienței judiciare”³⁵. Când judecătorii judecă o speță și elaborează hotărârea, ei o fac în conformitate cu convențiile și regulile culturii juridice³⁶, explicând clasificarea juridică a practicilor religioase într-o manieră compatibilă cu precedentul sau jurisprudența.

³⁴ Hotărârea CJUE din 22 ianuarie 2019, *Cresco Investigation GmbH*, C-193/17, ECLI:EU:C:2019:43., punctele 69 și 90, disponibil la: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=210073&pageIndex=0&dclang=RO&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4405224>, (data ultimei accesări: 15.03.2019).

³⁵ B. BERGER, *The Cultural Limits of Legal Tolerance*, in „Canadian Journal of Law and Jurisprudence”, 21 (2008), no. 2, pp. 245-246.

³⁶ H. KISLOWICZ, *Faithful Translations?: Cross-Cultural Communications in Canadian Religious Freedom Litigation*, in „Osgoode Legal Studies Research Paper”, 52.1 (2014), p. 149.

4.2 Libertatea de gândire, de conștiință și de religie, prioritate a dreptului european

În ceea ce privește obiectul reglementării art. 10 din Cartă, Uniunea Europeană protejează valorile fundamentale ale personalității umane, precum gândirea, conștiința și religia, dar și posibilitatea de manifestare socială a ideilor și convingerilor religioase, a concepției fiecărui individ despre lume și societate. „Apărarea dreptului la libertate de gândire, de conștiință și de religie semnifică respectul datorat de autoritățile statale diversității de convingeri ce pot fi exprimate în viața socială, în așa fel încât fiecărui individ să-i fie asigurată independența spirituală”³⁷.

Astfel, se cunoaște implicarea UE în respectarea ideii de pluralism, de diversitate în unitate, de multiculturalism și multilingvism la nivelul statelor membre, politică și direcție regăsită în toate tratatele, convențiile, legile, directivele și actele normative încheiate la nivel european în această materie. Art. 10 din Cartă, respectiv art. 9 din Convenție în ansamblul lor pot fi invocate la prima vedere doar de către persoanele fizice, fiindcă se subliniază în ele libertăți care privesc manifestări ale intelectului unei persoane, interiorul acesteia ca o componentă a vieții sale spirituale și de aceea inițial s-a crezut că normativele se referă doar la persoanele fizice, subiectul nefiind decât persoana singulară, individul care are libertate de gândire, de conștiință și de religie. Însă cu timpul Curtea a statuat conform jurisprudenței că și o persoană colectivă, o persoană juridică, adică mai multe persoane asociate într-un grup cu aceleași convingeri, crezuri, idei religioase, adică o Biserică, cult religios, asociație religioasă, legal constituită și recunoscută de puterea

³⁷ C. BÎRSAN, *op. cit.*, p. 699.

statală, face obiectul dispozițiilor cuprinse în articolele menționate. Ambele articole fac lumină în privința dreptului colectiv, pentru că se definește și se recunoaște libertatea de a-și manifesta public convingerile și religia ca atare, cu tot ce implică aceasta (acte de cult, adunări publice, ritualuri, ceremonii, organizarea propriului învățământ religios etc.), manifestare care corelată cu libertatea de asociere prevăzută de art. 12 din Cartă, respectiv art. 11 din Convenție, devine corolarul dreptului la libertatea religioasă.

De aceea, apare imperios necesar ca sub aureola și norma juridică a dispozițiilor celor două acte normative să se prevaleze dreptul persoanei juridice cu scop nepatrimonial³⁸, cum ar fi o organizație de cult, o asociație cu scop religios sau filosofic, care are convingeri religioase sau filosofice despre viață, ceea ce implică și dreptul fundamental la gândire și la libera exprimare a propriului crez, fără însă a se leza convingerile și libertățile de orice natură ale altei persoane, inclusiv prin acțiuni de propagandă sau prozelitism a propriilor convingeri sau idei religioase sau filosofice, conform dispozițiilor legilor interne în vigoare.

„Instanța de contencios european a drepturilor omului a hotărât că un organ ecleziastic sau religios poate, ca persoană juridică, să exercite în numele adeptilor săi drepturile garantate de Convenție, dar atât în aceste hotărâri, cât și în altele ce au avut ca obiect libertatea de religie, ea a menționat că «art. 9 enumeră diferite forme pe care poate să le prezinte manifestarea unei religii sau a unei convingeri, ceea ce apare a fi în sensul distincției pe care o facem din punct de vedere al titularului libertăților protejate de art. 9, între

³⁸ Ibidem, p. 701.

libertatea de gândire, pe de o parte, și cea de conștiință și de religie, pe de altă parte»³⁹.

Art. 9 din Convenție coroborat cu dispozițiile art. 34 din Convenție mai poate fi invocat în calitate de victimă de către persoana juridică cu scop nepatrimonial, care poate pretinde că libertatea religioasă sau de gândire i-a fost încălcată în mod efectiv de către autoritatea statală.

Practica instanțelor de contencios european cu privire la *libertatea de gândire*, a subliniat ideea că „autorii Convenției au înțeles să protejeze ca atare libertatea de gândire a unei persoane chiar în forul interior al acesteia, independent de concretizarea și exprimarea ei în convingeri publice, și nu necesarmente orice comportament public dictat de o anumită convingere. Prin recunoașterea explicită a libertății de gândire, statele semnatare ale Convenției au acceptat interdicția îndochinării, în sensul practicării unui învățământ cu caracter ideologic al populației și mai ales a tineretului”⁴⁰. Aceleași prevederi au fost asumate și de statele membre ale Uniunii Europene prin tratatele semnate, totodată asigurându-se faptul că „*libertatea de a înființa instituții de învățământ cu respectarea principiilor democratice, precum și dreptul părinților de a asigura educarea și instruirea copiilor lor, potrivit propriilor convingeri religioase, filozofice și pedagogice, sunt respectate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestora*” (art. 14 § 3 din CDFUE).

Dreptul la *libertatea de conștiință* este prevăzut de art. 10 din Cartă și art. 9 din Convenție fiindcă „această libertate nu poate fi suprapusă nici libertății de opinie, ca libertate recunoscută fiecărui individ de a adopta o

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, p. 706.

atitudine intelectuală la alegerea sa, de a exprima și a-și însuși anumite convingeri, adică libertatea fiecărui om de a gândi și de a exprima ceea ce crede cu adevărat, și nici libertății de cult, care semnifică dreptul fiecăruia de a exercita public un anumit cult, potrivit credinței sale; libertatea de conștiință s-ar situa între aceste două libertăți”⁴¹. Astfel, autoritatea statală nu poate să exercite niciun fel de constrângere directă sau indirectă asupra conștiinței persoanelor ce intră sub jurisdicția lor.

Și *libertatea de religie* pusă în discuție este o componentă inseparabilă a libertății de gândire și de conștiință. „Libertatea de gândire, de conștiință și de religie, se află în dimensiunea religioasă, printre elementele esențiale de identificare a celor care au o numită credință și o anumită concepție despre viață. Această libertate implică dreptul de a adera sau nu la o religie, de a o practica sau de nu a o practica sau de a o schimba”⁴². Statele UE au obligația de a respecta toate religiile și cultele recunoscute, aflate sub prescripțiile legislației interne a UE și care se încadrează în normele juridice în materie.

Este important de subliniat faptul că articolele dezbătute se ocupă într-o oarecare măsură și de raportul dintre *stat și religie*, în ceea ce privește obligațiile statale impuse de deciziile acestor acte normative. Practica europeană ne certifică faptul că în anumite state din Europa, în special cele scandinave, Anglia și Grecia, religiile protestantă, anglicană și respectiv ortodoxă sunt religii de stat. Acest lucru nu este interzis de Cartă sau Convenție, însă se interzice un sistem care să conducă la aderarea obligatorie la acea religie și în acest caz statul nu poate fi părtinitor și să creeze avantaje

⁴¹ Ibidem, p. 707.

⁴² Ibidem, p. 709.

pentru religia de stat declarată⁴³, ci trebuie să trateze egal toate religiile existente în acel stat, pentru că altfel s-ar încălca principiul nediscriminării prevăzut de art. 21 din Cartă, respectiv art. 14 din Convenție, care interzice orice discriminare în exercițiul drepturilor și libertăților care le garantează.

Prin urmare, statul garantează religiilor inclusiv libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, în mod individual sau colectiv, în public sau în sfera privată, prin cult, învățământ, practică și îndeplinirea ritualurilor, precum și dreptul și libertatea de schimbare a religiei, fără ingerințe în acest domeniu, drept inviolabil garantat de constituția fiecărui stat membru al Uniunii Europene.

5 Concluzii

Libertatea de gândire, conștiință și religie este un drept fundamental al omului. O apreciere adecvată a acestor principii și idealuri este critică: în special libertatea de gândire, conștiință și religie trebuie văzută ca o contribuție la menținerea și ameliorarea discuțiilor democratice și noțiunii de pluralism. Cele două fațete ale ei, individualul și colectivul sunt esențiale. Această libertate este în dimensiunea sa religioasă, una din elementele vitale care formează identitatea credincioșilor.

Reconcilierea considerațiilor adversare este sarcina principală solicitată de articolul 10 din Cartă, respectiv articolul 9 din Convenție, dar supusă supravegherii aplicării corecte și interpretării de către Curtea de Justiție a UE, respectiv de Curtea Europeană a Drepturilor Omului din Strasbourg, fiecare conform competențelor și jurisdicției specifice. Orice

⁴³ Ibidem, p. 710.

interferență trebuie să corespundă legii pentru un interes prescris al statului și să fie prezentată ca fiind „necesară într-o societate democratică”⁴⁴.

Principiul respectului adecvat pentru gândire, conștiință și religie poate fi considerat ca condiție a societății democratice, însă maniera în care acesta este asigurat în statele europene variază considerabil. Nu există vreun „model” european. La nivel intern, mai există încă o mare diversitate de aranjamente constituționale și legale care reflectă tabloul îmbelșugat al istoriei, identității naționale și culturale, precum și a convingerilor individuale europene.

La 24 iunie 2013, Consiliul Uniunii Europene a adoptat „*Orientările UE privind promovarea și protecția libertății de religie sau de convingere*”. Documentul reprezintă rezultatul unui amplu proces de consultare cu actorii sociali interesați și se dorește a fi un instrument important în procesul de implementare a politicilor externe ale Uniunii Europene. Textul subliniază, atitudinea imparțială a UE, care nu se aliniază vreunei credințe religioase ori nereligioase, dar reafirmă intenția Uniunii de a promova, în cadrul politicilor sale externe, libertatea religioasă ca un drept fundamental al oricărei persoane. Dreptul la libertate religioasă nu poate fi invocat pentru a justifica fapte ce ar încălca alte drepturi fundamentale, cum ar fi dreptul la nediscriminare, mai ales în cazul femeilor sau copiilor, al minorităților religioase ori al celor sexuale.

În motivarea acțiunii acestui document la pct. 1 se spune: „*Dreptul la libertatea de gândire, de conștiință, de religie sau de convingere, mai bine cunoscut sub denumirea de dreptul la libertatea de religie sau de convingere*

⁴⁴ *Protecția dreptului la libertatea de gândire conștiință și religie în baza Convenției Europene a Drepturilor Omului; Ghidul Consiliului European cu privire la drepturile Omului, Consiliul European, Strasbourg, 2012, p. 139.*

(LiRC), este un drept fundamental al fiecărei ființe umane. Ca drept universal al omului, libertatea de religie sau de convingere garantează respectarea diversității. Exercițarea sa liberă contribuie în mod direct la democrație, la dezvoltare, la statul de drept, la pace și la stabilitate. Încălcările libertății de religie sau de convingere pot exacerba intoleranța și constituie adesea indicatori timpurii ai violenței potențiale și ai conflictelor”⁴⁵.

Cu privire la scopul și domeniul de aplicare al acestui act normativ, în demersul său de promovare și de protecție al dreptului la libertatea de religie și convingeri, UE se axează pe universalitatea, indivizibilitatea, relaționarea și interdependența tuturor drepturilor omului, fie acestea civile, politice, economice, sociale sau culturale. Drept urmare, UE și statele sale membre s-au angajat să respecte, să protejeze și să promoveze libertatea de religie sau de convingere în interiorul frontierelor lor, dar și în politica externă.

Principiile esențiale de acțiune sunt structurate astfel: caracterul universal al libertății de religie sau de convingere; libertatea de religie sau de convingere este un drept universal care poate fi exercitat împreună cu alții; rolul major al statelor în asigurarea libertății de religie sau de convingere.

În abordarea libertății de religie sau de convingere, Uniunea Europeană va acorda o atenție specială următoarelor teme, care sunt de o importanță egală: violența, libertatea de exprimare, promovarea respectării diversității și a toleranței, discriminarea, schimbarea sau renunțarea la religie sau la convingere, manifestarea religiei sau a convingerii, sprijinirea și

⁴⁵ *Orientările UE privind promovarea și protecția libertății de religie sau de convingere*, disponibil la: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11491-2013-INIT/ro/pdf>, (data ultimei accesări: 12.02.2019).

protecția apărătorilor drepturilor omului, inclusiv cazurile individuale; sprijinul pentru/și colaborarea cu societatea civilă⁴⁶.

Conform noilor politici interne și externe ale Uniunii Europene în materie de drepturi fundamentale este subliniată ideea potrivit căreia „*atitudinea cea mai cuminte a democrației este aceea care lasă libertate absolută fiecăruia în materie religioasă. Este datoria autorității să lase libertate fiecăruia, în tot ceea ce privește concepțiile fundamentale morale*”⁴⁷.

Creștinismul fundamentează drepturile omului și demnitatea acestuia pe relația cu Dumnezeu și nu numai pe faptul că toți oamenii au aceeași natură (natură afectată de păcatul strămoșesc și actual), nici pe contextul socio-cultural în care omul trăiește⁴⁸. Demnitatea de chip al Creatorului, conferă omului privilegii, drepturi, dar și obligații, potrivit dreptului divin și dreptului natural, cât și dreptului pozitiv.

Filosoful Jacques Maritain, afirma că principiile juridice stipulate în declarațiile privind drepturile omului nu sunt străine de Duhul Evangheliei: „Sub imboldul Evangheliei, adesea ignorată, conștiința profană, a înțeles demnitatea ființei umane. Ea a înțeles că persoana, cu toate că face parte din stat, transcende statul prin taina inviolabilă a libertății spirituale și prin chemarea sa la bunătăți absolute. Rațiunea de a fi a statului este aceea de a ajuta pentru a se ajunge la acele bunătăți și la o viață într-adevăr omenească. Ceea ce a câștigat conștiința profană dacă nu se va întoarce spre barbarie, este credința în drepturile persoanei umane, în calitate de persoană umană,

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ M. DJUVARA, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁸ V. RĂDUȚĂ, *De la drepturile omului la drepturile religioase*, în „Studii Teologice”, LII (2000), nr. 1-2, p. 66.

persoană civică, persoană angajată în viața socială și economică și persoană muncitoare. Este credința în dreptate ca bază necesară vieții comune și ca proprietate esențială a legii, care nu este lege dacă este nedreaptă. Setea de dreptate a fost săpată în suflete de-a lungul secolelor de Evanghelie și de Biserică: din Evanghelie și de la Biserică am învățat să nu ne supunem decât la ceea ce este drept”⁴⁹.

Așadar, *drepturile și libertățile fundamentale* ale omului ne permit să dezvoltăm și să folosim din plin calitățile noastre umane, inteligența, darurile și conștiința noastră, să răspundem nevoilor noastre spirituale sau de altă natură. Ele izvorăsc din năzuința crescândă a oamenilor către o viață în care demnitatea și valoarea persoanei să fie respectate și protejate.

⁴⁹ J. MARITAIN, *L'inspiration évangélique et la conscience profane*, in „Christianisme et Démocratie”, Desclée de Brouwer, Paris, 1989, p. 53.